

ÜZEYİR HACIBƏYLİ VƏ AZƏRBAYCAN ELMİ

Mehriban ƏHMƏDOVA

*Eşq olsun, söz düzən böyük şairlər,
Kiçik bir arpadan yaradar gövhər.
Nizami Gəncəvi.*

Dahi Nizaminin bu sözləri necə də Üzeyir Hacıbəyliyə yaraşır. Həqiqətən kiçik bir motiv, fraza əsasında qurulan xalq intonasiyası üzərində Ü.Hacıbəyli zərgər kimi işləyirdi, zəngin və orijinal əsərlər yaradırdı. Böyük bəstəkarımız, qeyri - adi şəxsiyyət və insan, musiqi - ictimai xadim və pedaqoq, maarifçi və Azərbaycan elminin banisi Üzeyir Hacıbəyli musiqinin, incəsənətin və ədəbiyyatın bütün sahələrində təkrarsız iz qoymuşdur.

Bu gün biz fəxərlə qeyd edirik ki, Ü.Hacıbəylinin ənənələri, elmi irsi nəinki bəstəkarlıq yaradıcılığında, həmçinin musiqişünaslarımızın elmi işlərində də yaşayır. Azərbaycanda hər il Ü.Hacıbəyliyə həsr olunmuş Beynəlxalq Musiqi Festivalı keçirilir. Bu il isə bizim üçün ən əzizdir, əlamətdardır, çünki biz bu festivalı qalib gəlmiş ölkə kimi keçirdik. Sayca bu XIII festivaldır (18 - 24 sentyabr, 2021). Sevindirici haldır ki, konsertlərimizin bir neçəsi azad Şuşamızda səslənmişdir. Biz isə məqaləmizdə bir neçə əhəmiyyət daşıyan konfranslardan danışacağıq.

2011 - ci ildə Üzeyir Hacıbəylinin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş Respublika elmi - praktik konfrans keçirildi (konfransın materialları çap olundu). Üç gün davam edən konfrans (Bakı, 31 may - 2 iyun, 2011) musiqi ictimai həyatımızda, musiqi mədəniyyətimizdə böyük hadisə oldu. Bu haqda televiziya və radio kanallarında gözəl verilişlər səsləndi, dövrü mətbuatda çoxlu məqalələr yazıldı. Konfransda bir neçə seksiya fəaliyyət göstərirdi.

Konfransın sonuncu günü, yəni iyunun 2 - də gənc tədqiqatçılarımız, doktorantlarımız və tələbələr çıxış etdilər. Azərbaycan musiqişünaslarının bütün nəsilləri Ü. Hacıbəyli yaradıcılığına məsuliyyətlə və səmimi məhəbbətlə yanaşıblar.

Ü.Hacıbəyli zamanın nəbzini cəsarətlə duyan, hiss edən böyük sənətkar olub. O, Azərbaycan xalqının tələblərini bilən və bu tələblərə öz yaradıcılığında müvafiq ideya, müxtəlif bədii - estetik obrazlar tapa bilən dahi bəstəkar olmuşdur. Ü.Hacıbəyli ən xoşbəxt insandır, çünki onun yaradıcılığı ilk günlərdən başlayaraq həmişə diqqət mərkəzindədir. Nəinki Azərbaycanda, hətta Moskvada, Leninqradda (indiki Sankt - Peterburq), Kiyevdə, Gürcüstanda və digər ölkələrdə yaşayan alimlər bu dahi bəstəkarın yaradıcılığına xüsusi rəğbət bəsləyir. Açıqını deyək ki, Azərbaycanda keçirilən I BEYNƏLXALQ ELMİ simpozium "Muğam dünyası"

aydın göstərdi ki, bu şəxsiyyətə olan maraq alimlər arasında getdikcə artır. Bizim elmimizə olan bu diqqət bizi fərəhləndirir.

Çox maraqlıdır ki, Ü.Hacıbəyli haqqında ilk tədqiqat işlərini Azərbaycanda musiqiçilər yox, məhz tanınmış teatrşünaslar, tarixçilər, yazıçılar yazıblar. O cümlədən, biz ilk növbədə Məmməd Sadıx Əfəndiyev, Qulam Məmmədli, Məmməd Arif, Qubad Qasımov kimi alimlərin adlarını çəkə bilərik. Sonralar isə musiqişünaslar Xurşud Ağayeva, Nikolay Semyonoviç Çumakov, Əsrəf Abbasov, Georgiy Zaxaryeviç Burşteyn və digərləri bu işi davam etmişlər. Misal üçün X.Ağayeva bəstəkar haqqında kiçik həcmli monoqrafiya yazmışdır.

Georgiy Zaxaryeviç Burşteyn isə ilk dəfə bəstəkarın mahnılarını təhlil etmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, eləcə də E.M. Nikomarova bəstəkarın 2 qəzəl romanslarını: "Sevgili canan", "Sənsiz" təhlil edərkən maraqlı nəticələrə gəlmişdir. Əlbəttə bu siyahı artır, yəni yeni nəsil alimlərimiz, musiqişünaslarımız, eləcə də şairlərimiz, yazıçılarımız bu işə qatılır. O cümlədən, Ə.Bədəlbəyli, A.Gəraybəyli, S.Vurğun, F. Köçərli və başqaları. Bu fikirlər imruz xanıma məxsusdur.

30 aprel 1937 - ci il Azərbaycan musiqi tarixində əsl bayram oldu. Mirzə Fətəli Axundov adına Azərbaycan Dövlət Opera və Balet teatrının səhnəsində Ü.Hacıbəylinin "Koroğlu" operasının premyerası idi. Bu opera haqqında resenziyanı məhz teatrşünas - tənqidçi M.S. Əfəndiyev yazmışdır (rus dilində)¹. Sonralar bu məqalə Ü.Hacıbəylinin 100 illiyi ilə əlaqədar, "Qobustan" jurnalında (1985) ixtisarla çap olunmuşdur.

1938 - ci ildə Moskvada Azərbaycan incəsənəti on günlüyünün təntənəli açılışında Ü.Hacıbəylinin "Koroğlu" operası səsləndi. Moskvanın müxtəlif qəzet və jurnallarında "Koroğlu" haqqında məqalələr çap olundu. Biz xüsusi olaraq tanınmış musiqişünas Semyon Korevin dərin mənalı məqaləsini qeyd etməliyik. Sonralar həmin musiqişünas Ü.Hacıbəyli haqqında (rus dilində) kitab yazır və həmin tədqiqat işi 1952 - ci ildə Moskvada çap olunur. Çox maraqlıdır ki, məhz 1938 - ci ildə məşhur musiqişünas V.Vinoqradovun «Узеир Гаджибеков и Азербайджанская музыка» kitabı Moskvada işıq üzü görür. İllər keçir və V.Vinoqradovun kitabı 1947 - ci ildə genişlənmiş şəkildə nəşr edilir. Azərbaycanda

isə Ü.Hacıbəyli haqqında ilk tədqiqatları X.Ağayeva, Q.Qasımov, M.S.İsmayılov, E.Abbasova, Z.Səfərova, İ.V.Abezqauz, X.Məlikov, Z.Qafarova və başqaları yazmışdılar.

İlk tədqiqatçıların arasında dahi Qara Qarayevin də məqalələri qeyd olunmalıdır və xüsusi olaraq "Узеир Гаджибеков - основоположник Азербайджанского оперного искусства". ("Известия" АН АЗССР 1948, № 12).

Üzeyir Hacıbəylinin yüksək pedaqoji prinsipləri və pedaqoji fəaliyyəti haqqında biz B.İ.Zeydmanın dəyərli məqaləsində oxuyuruq. Həmin məqalədə o, ilk dəfə olaraq Ü.Hacıbəylinin pedaqoji prinsiplərindən söhbət açır: "Чуткий воспитатель молодых композиторов" - ("Известия" АН АЗССР 1948, № 12). Düşünürük ki, ilkin mərhələdə Ü.Hacıbəyli haqqında yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi məhz ilk tədqiqat işini musiqişünas Xurşud Ağayeva yazmışdır. Burada, Xurşud xanım bəstəkar yaradıcılığının əsas məqamlarına toxunmuş, ən qiymətli əsərlər üzərində dayanmışdır². Moskvada uğurla dissertasiyasını müdafiə edən Ə.Abbasovun mövzusu Ü.Hacıbəylinin "Koroğlu" operası adlanır. Kitabda maraqlı nəticələr diqqəti cəlb edir. Təxminən bu dövürdə musiqişünas X.Məlikovun da Ü.Hacıbəyliyə həsr olunmuş kitabı yazılıb³.

Getdikcə Azərbaycanda dahi bəstəkarın yaradıcılığına maraq daha da artır, yeni elmi düşüncələrlə fərqlənən monoqrafiyalar, məqalələr yaranır. Elmira Abbasova 60 - cı illərin əvvəlində rus dilində Ü.Hacıbəyliyə həsr olunmuş bir neçə monoqrafiya yaradır. «Оперы и музыкальные комедии Уз. Гаджибекова», Опера «Лейли и Меджнун» Уз. Гаджибекова. Həmin müəllifin «Советская музыка» jurnalında çap olunan məqalələri də qeyd olunmalıdır. Sonralar E.Abbasovun 1984 - cü ildə çap olunan monoqrafiyasında Ü.Hacıbəylinin yaradıcılığı yeni rəkursdan araşdırılır.

SSRİ xalq artisti, Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının rektoru, professor Fərhad Bədəlbəylinin Televiziya və Radio kanallarında Ü.Hacıbəyli haqqında çıxışlarını və intervyyularını biz xüsusilə qeyd etməliyik.

Akademik Zemfira Səfərovanın da Moskvada çap olunan monoqrafiyası «Музыкально - эстетические взгляды Узеира Гаджибекова» (M, 1973) musiqişünaslıq elminə bir töhfədir. Sonralar Zemfira xanım bu kitabı genişləndirərək, onun elmi potensialını gücləndirir, tarixi - nəzəri faktlarının panoramasını geniş miqyasda tədqiq edir. Görkəmli alim Ü.Hacıbəylinin yaradıcılığında nəzəri problemlərini və (ikinci fəsildə) xüsusi olaraq Ü.Hacıbəylinin yaradıcılığında estetik problemlərini məhərrətlə, dəqiqliklə açır. Alim digər problemlərə də toxunur.

Azərbaycan və Moskvada nəşr olunan Ensiklopediyalar da maraqlı, orijinal materiallar çap olunmuşdur. Z.Səfərova Beynəlxalq konfranslarda bəstəkar haqqında öz dəyərli sözünü demişdir. Eləcə də Z.Səfərova "Azərbaycan musiqi tarixi" (XIII - XX əsrlər) monoqrafiyasında da Ü.Hacıbəylinin

dahiliyini təsdiq etmişdir. Bu yaxınlarda Z.Səfərovanın Türkiyədə Ü.Hacıbəyliyə həsr olunmuş yeni monoqrafiyası işıq üzü görmüşdür⁴.

1981 - ci ildə Zemfira Qafarovanın ««Кероглу» Уз. Гаджибекова» kitabı çap olunur. O, sonralar da Ü.Hacıbəyli haqqında maraqlı metodik tövsiyələr, məqalələr yazıb. Z.Qafarova bu mövzuya aid dissertasiyasını uğurla müdafiə edir.

Elmi işlər sırasında biz İ.V.Abezqauzun «Опера «Кероглу» Уз. Гаджибекова. О художественных открытиях композитора» (M. Советский Композитор, 1987) kitabını qeyd etməliyik. İ.V.Abezqauz Ü.Hacıbəyli yaradıcılığında aşağıdakı bir neçə problemləri irəli sürür (Мелодия. Ритм. Мелос и синтаксис. Форма. Ладовый мелос и гармония) və yüksək elmi səviyyədə onları araşdırır.

Ümumiyyətlə bu kitabda İ.V.Abezqauz bütün nəzəri problemlərə toxunur, böyük ustalıq və sənətkarlıqla bunları araşdırır.

Artıq XXI əsrin əvvəlində bir çox bəstəkarlar, musiqişünaslar Ü.Hacıbəyli yaradıcılığına həsr olunmuş dəyərli, yüksək səviyyəli məqalələr yazıblar. O cümlədən biz F.Bədəlbəylinin, G.Abdullazadənin, F.Əlizadənin, Ü.İmanovanın, A.Tağızadənin, Z.Qafarovanın, G.Mahmudovanın, F.Əliyevanın, T.Məmmədovun, L.Məmmədovanın, Z.Dadaşzadənin, K.Nəsirovun, L.Hüseynovanın, L.Dadaşovanın, Ş.Mahmudovanın, C.Həsənovanın, S.Fərəcovun, M.Əhmədovanın və digərlərinin məqalələrini qeyd etməliyik.

Biz İ.Əfəndiyevanın da məqalələrini də qeyd etmək istərdik: «Песня и романс в творчестве Уз. Гаджибекова» (1975), «Аккорды вечной жизни» (1985), «Карабах шикьястия» в творчестве Уз. Гаджибекова и В.Адигезалова, (Сб «Композитор и время» (1997)), "Ü.Hacıbəyovun və V.Adigözəlovun yaradıcılığında milli harmoniyanın istifadəsi"⁵. Xüsusi olaraq İ.Əfəndiyeva ilk dəfə olaraq xalq harmoniyasına səciyyəvi olan cizgiləri Vasif Adigözəlov yaradıcılığında araşdırır və Ü.Hacıbəylinin ənənələri ilə uzlaşdırır.

Ü.Hacıbəyli haqqında biz həmçinin bu yaxınlarda dünyasını dəyişən Ariz Abduləliyevin də araşdırmalarını qeyd etməliyik. Onun "Əfrasiyab Bədəlbəyli və onun məsləkdaşları" adlı məqaləsi "Musiqi dünyası" nda çap olunaraq, böyük marağa səbəb olmuşdur.

Həmçinin yeni nəsillə musiqişünasların da yaradıcılığında Ü.Hacıbəyli mövzusu xüsusi yer tutur. Bu baxımdan aşağıdakı müəlliflərin adlarını qeyd etmək məqsədə uyğun olar.

- Fərəh Əliyevanın "Ü.Hacıbəyli: Azərbaycan türklərinin musiqisi haqqında" (B., Adiloğlu, 2005).

- Lalə Hüseynovanın "Üzeyir Hacıbəyovun ictimai fəaliyyətinin açılmamış səhifələri: Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının Tarixindən" ("Qobustan" toplusu № 3, 2005), Üzeyir Hacıbəyov ensiklopediyası üçün məqalələr (Şərq - Qərb, 2007).

- Cəmilə Həsənovanın "Üzeyir Hacıbəyovun "Arşın mal alan musiqili komediyasında milli ladların

təzahür formalarına dair" ("Musiqi Dünyası" № 3 - 4 (17), 2003).

- Sərdar Fərəcovun "Üzeyir işığında" kitabı, Bakı, 2010, 170 s.

Biz burada qeyd etməliyik ki, hamının adlarını bir məqalə çərçivəsində çəkmək mümkün deyil. Başqa bir məqaləmizdə bunu qeyd edəcəyik. Ü.Hacıbəyli haqqında yeni elmi əsərlər yaratmalıyıq. Keçirilən ən yüksək səviyyədə elmi - nəzəri konfranslar Ü.Hacıbəyliyə olan marağı və ehtiramı artır.

Respublikamızda bu ilin sentyabr ayında XIII Beynəlxalq Musiqi Festivalı çərçivəsində Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqında "Üzeyir Hacıbəyli və Müslüm Maqomayev" mövzusunda keçirilən elmi konfrans buna ən gözəl nümunədir. Tədbiri Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının sədri, AMEA - nın müxbir üzvü, professor Firəngiz Əlizadə ön sözlə açaraq, xalqımızın tarixi ədaləti bərpa edib zəfər çaldığı eyni zamanda ölkəmizdə pandemiyanın hökm sürdüyü dövrdə Üzeyir Hacıbəylinin adını daşıyan festivalın keçirilməsinin önəmindən bəhs edib.

Sonra konfransda respublikanın tanınmış musiqişünasları Üzeyir Hacıbəyli və onun məsləkdaşı görkəmli bəstəkar Müslüm Maqomayevin yaradıcılığına dair məruzələri təqdim ediblər. Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının məsul katibi, sənətsünaslıq elmləri doktoru, professor Cəmilə Həsənovanın "Üzeyir Hacıbəylinin və Müslüm Maqomayevin Azərbaycan etnomusiqişünaslığında rolu", Əməkdar incəsənət xadimi, sənətsünaslıq elmləri doktoru, professor İmruz Əfəndiyevanın "Məmməd Sadiq Əfəndiyevin Üzeyir Hacıbəylinin

"Koroğlu" operası haqqında ilk elmi - tədqiqat məqaləsinə dair fikirlər", sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Güllü İsmayılovanın "Üzeyir Hacıbəylinin yaradıcılığında milli məfkurə və türkçülük ideyalarının təcəssümü", Əməkdar mədəniyyət işçisi, sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Alla Bayramovanın "Müslüm Maqomayevin arxiv materialları Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyində", Bakı Musiqi Kollecinin və Bülbül adına Orta - İxtisas Musiqi Məktəbinin müəllimi Raya Abbasovanın "Üzeyir Hacıbəyli ənənələri Əşrəf Abbasovun yaradıcılığında və rəhbərlik fəaliyyətində" mövzularında məruzələri konfrans iştirakçılarının diqqətinə çatdırılıb.

Elmi konfrans çərçivəsində, həmçinin Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 880 illiyi münasibətilə dahi bəstəkarın "Sənsiz" və "Sevgili canan" əsərləri ilə təməlini qoyduğu qəzəl - romans janrının ənənələrinin davam və inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə, Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqı tərəfindən keçirilmiş "Nizami Gəncəvi li"nə həsr olunmuş qəzəl - romans müsabiqəsi laureatlarının əsərləri, o cümlədən Lalə Cəfərovanın "Səbr et" (solist - əməkdar artist Fərid Əliyev) və Azər Dadaşovun "Sevgi qanaddır" (solist - Nigar Cəlilova) qəzəl - romansları ifa olunub.

Biz istərdik ki, dahi bəstəkarın gözəl sözlərini gənc nəsillərimizə çatdıraq. Ü.Hacıbəyli yazmışdır: "Bəstəkarlarımız xalqdan öyrənməli, xalq musiqi yaradıcılığının tükənməz sərvətindən istifadə etməlidir. Musiqi dilini zənginləşdirmək, yeni bədii ifadə vasitələri tapmaq zəruridir."

ƏDƏBİYYAT

¹ М.С.Эфендиев. Эпос Азербайджанского народа «Кероглу» на сцене оперного театра имени М.Ф.Ахундова. Журнал «Литературный Азербайджан», №5, 1937 г.

² X.Ağaeva «Уз. Гаджибеков» Баку, 1955.

³ X.Меликов «Аршин мал алан» Уз. Гаджибекова Баку, 1955.

⁴ Z.Səfərova: "Türk Dünyasının Müzik Yıldızı - Üzeyir Hacıbəyli".İmbik...2021

⁵ "Ü.Hacıbəyovun və V.Adıgözəlovun yaradıcılığında milli harmoniyanın istifadəsi" (2004), "Musiqi dünyası" № 3 - 4. Səh.87 - 92